

A MOBILITÁS MENEDZSELÉSE

HA MA VALAKI ARRA VÁLLALKOZIK, HOGY meghatározza, évente hány külföldi hallgató tanul Magyarországon, illetve hogy hány magyar hallgató tölt el hosszabb vagy rövidebb tanulmányi időszakot külföldön, nagyon gyorsan korlátokba, adathiányba ütközhet.

Az adatgyűjtés szempontjából kétféle mobilitás létezik. Az egyik a szervezett, valamely nemzetközi, országos vagy akár intézményi kezdeményezés keretein belül zajló mobilitás. Erről általában strukturált formában állnak rendelkezésre adatok, statisztikák. A mobilitás másik típusa – az egyéni szervezésben, a felsőoktatási intézmények bevonása nélkül megvalósuló felsőoktatási mobilitás – „lát-hatatlan”. Az európai országok többségéhez hasonlóan, Magyarországon sem áll rendelkezésre naprakész, megbízható adat az ilyen formában külföldön tanulók számáról.

A nemzetközi összehasonlító adatok értelmezését tovább nehezíti, hogy a mobil hallgató definíciója sem egységes. Az OECD¹ például kizárólag a teljes tanulmányi időszakot állampolgárságához képest egy másik országban töltő hallgatót sorolja ebbe a kategóriába, aminek eredményeként az ún. közösségi programokban – a Socrates, Leonardo da Vinci, Tempus, Erasmus Mundus stb. – évente résztvevő több, mint 100 000 diák mozgása észrevétlen marad.

Mindez azért is jelentősen torzítja a hallgatók nemzetközi mozgásáról alkotható képet, mert Európában a közösségi programokon belül zajló mobilitás a felsőoktatásban meghatározó. E programok nagy mennyiségű uniós közpénzből valósulnak meg, ráadásul az uniós közpolitikák látens koordinációjának eszközei (Halász 2003), s így a programokat működtető Európai Bizottság nagy jelentőséget tulajdonít annak, hogy a források felhasználása követhető és átlátható maradjon, valamint hogy az eredmények közérthető formában könnyen hozzáférhetőek legyenek. Ennek köszönhetően az Európai Unió oktatási, képzési és kutatási együttműködési programjainak támogatásával megvalósuló mobilitásról mintegy

¹ Az OECD az *Education at a Glance* című kiadványában két évente teszi közzé az oktatás különböző aspektusait jellemző adatait, statisztikáit.

10 évre visszamenőleg találhatunk adatsorokat, amelyek nemcsak trendek azonosításához adnak alapot, de lehetővé teszik a nemzetközi összehasonlítást is.

Magyarország 1997-ben csatlakozott a felsőoktatási hallgatók Európán belüli mobilitását támogató két legnagyobb költségvetésű programhoz, a Socrates-hez és a Leonardo da Vincihez. Az azóta eltelt időszak eredményeit a programok hazai menedzsmentjéért felelős Tempus Közalapítvány által készített jelentések és néhány hatásvizsgálat-tanulmány is elemzi. Ezek bár hasznos átfogó képet nyújtanak a programokban alapvetően sikeres magyar részvételről, ritkán vizsgálják a programok lebonyolításának szervezési problémáit.

A közösségi programok működtetése uniós és tagországi intézmények, szervezetek folyamatos, összehangolt együttműködését feltételezi. Az együttműködés révén alakul ki a programok pénzügyi, technikai és szakmai megvalósítását biztosító hálózat, amelynek középpontjában az Európai Bizottság Oktatás és Kultúra Főigazgatósága (a továbbiakban: az Európai Bizottság vagy a Bizottság) helyezkedik el, s amelyhez a tagországi szakminisztériumok, a nemzeti irodák és az egyes projekteket megvalósító oktatási intézmények bonyolult láncolata kapcsolódik. Az így kirajzolódó összetett rendszer megbízható működését kiterjedt szabályrendszer alapozza meg. Ezzel együtt a megvalósítás különböző szintjein megjelenő problémák, akadályok jól körülírhatók, tipizálhatók. Az alábbiakban a fent említett jelentések és tanulmányok adataira, megállapításaira alapozva a közösségi programokon belül zajló felsőoktatási mobilitás szervezésének, lebonyolításának problematikáját fogjuk megvizsgálni.

A közösségi programok jellemzői

Ahhoz, hogy a közösségi programokon belül zajló felsőoktatási mobilitás keretrendszerét átlássuk, érdemes röviden áttekintenünk azok legfontosabb jellemzőit. E programok általános és alapvető tulajdonsága, hogy a hallgatók és az oktatók külföldi tanulmányainak, munkájának kereteit partnerintézményeikkel közösen az egyetemek² alakítják ki. Mindez pályázatokhoz kapcsolódva történik. Ez másként megfogalmazva azt jelenti, hogy bizonyos kötött keretek – azaz előre meghatározott tevékenységtípusok – között az együttműködő intézmények szabadságot élveznek a projektjeik részleteinek kialakításában. Meg kell említenünk, hogy néhány ritka esetben egyének nyújthatnak be pályázatokat (pl. Socrates/Comenius nyelvtanár-asszisztensi program), de ilyenkor is szükség van legalább intézményi szintű hasznosulást ígérő biztosítékok felmutatására. Ennek oka az, hogy a közösségi programok átfogó célja végső soron a tagországok oktatási reformtörekvéseinek támogatása, s az intézményi, illetve egyéni célkitűzéseknek ebbe a keretbe kell beleilleszteniük.

² A közösségi programok terminológiájában az „egyetem” szó a „felsőoktatási intézmény” szinonimája – egyszerre utal a különböző szintű képzést nyújtó intézményekre. Jelen tanulmányban is ebben a tágabb értelemben használjuk a kifejezést.

Ennek megfelelően a közösségi programok több szinten érzékeltetik hatásukat. Az egyes közösségi programok különböző uniós célok megvalósítását támogatják a mobilitási tevékenységekkel. Ugyanakkor e programok a tagországok saját kezdeményezéseit is kiegészíthetik, a nemzeti és az uniós programok kölcsönhatásuk során erősíthetik egymást. Természetesen országonként különböző a programok hatékonysága és súlya: ahol kevés a nemzeti kezdeményezés, ott sokkal erőteljesebben érvényesülnek a közösségi programok és fordítva. Továbbmenve a megvalósítási láncon azt tapasztalhatjuk, hogy ez az egyes intézmények szintjén is igaz: azon intézmények számára, amelyek még nem tisztázták nemzetközi kapcsolataik szerepét a fejlesztési stratégiájukban, a programok hasznosulása és ennél fogva súlya is megreked ott, hogy a hallgatók és tanárok számára támogatott külföldi tanulmányi és oktatási lehetőséget teremtenek. Ez sem feltétlenül kevés, hiszen a magyar felsőoktatási intézményektől érkező visszajelzésekből kiderül, hogy az intézmény mobilitási tevékenységének közel 70 százalékát teszi ki csak a Socrates/Erasmus program (*TKA 2005b*). Az alábbiakban nem foglalkozunk részletesen az egyéni szintű hasznosulással, de meg kell említenünk, hogy a közösségi programok által kínált mobilitási lehetőségek az egyén munkaerőpiaci esélyeinek, illetve szakterületi ismereteinek növeléséhez egyértelműen hozzájárulnak.³

A 80-as évek közepétől kezdve az Unió több különálló programot indított az oktatás különböző szintjeire és területeire fókuszálva (pl. Erasmus, Comenius, Lingua), amelyeket folyamatosan továbbfejlesztett. Az 1995-ben létrejött Socrates program ezeket a kezdeményezéseket egyesítette, sok esetben az alprogramok nevében, tevékenységeiben megőrizve az elődprogramokat. A Socrates program átfogó célja az Európán belüli együttműködés erősítése az oktatás terén – az alapfokú oktatástól a felnőttoktatásig. A program éves költségvetésének mintegy 55 százalékát teszi ki az Erasmus alprogram, amelynek központi eleme a felsőoktatási – elsősorban hallgatói – mobilitás támogatása. A magyar felsőoktatási intézmények mostanra évente közel 4 millió eurónyi keretet hívhatnak le a program költségvetéséből hallgatóik külföldi tanulmányainak támogatásához.

A Socrates/Erasmus program a kölcsönösség elvén működik: uniós elvárás, hogy a kiutazó és beutazó hallgatók, oktatók száma közel azonos legyen. Ilyen eredményt csak nagyon kevés ország (pl. Finnország) tud felmutatni. Magyarországról évente mintegy 2000 hallgató utazik külföldre, s közel fele ennyi érkezik Magyarországra. Lényegesen kisebb léptékű az oktatói mobilitás: évente közel 450 magyar oktató tanít Erasmus támogatással az Unió valamely országában, és mindössze 230 külföldi oktató érkezik a magyar egyetemekre. A Socrates/Erasmus program összetett menedzsmentet igényel, a sikeres megvalósítás strukturált, intézményen belüli és kívüli hálózatok napi szintű mozgatását feltételezi.

³ Erre egyértelműen rámutatnak pl. a holland felsőoktatási mobilitást nemzeti és közösségi programok forrásaival támogató szervezet, a Nuffic (www.nuffic.nl) által a Tempus program első két szakaszában résztvevő hallgatók körében végzett felmérései. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy ezt a kérdést méltánytalanul kevés kutatás vizsgálja.

A széles körben ismert Erasmus alprogramon kívül a felsőoktatási hallgatók esetében egy szűkebb kör számára hozzáférhető lehetőséget is meg kell említenünk: a Socrates/Comenius alprogram nyelvtanár-jelöltek számára tanárasszisztens gyakorlatot biztosító akciójának keretében évente 40–45 magyar hallgató tanít valamely európai országban, s mintegy 10 hallgató érkezik Magyarországra. A felsőoktatásban oktatók számára ad még lehetőséget az oktatási döntéshozók szakmai tanulmányúttját támogató Socrates/Arion alprogram. E programok meglehetősen kisebb volumenű képviselnek, de célzottak, s így jelentőségük, hasznosságuk esélye nagy. Ezen alprogramok esetében egyéni pályázatokról van szó, de a szélesebb körű hasznosság érdekében szükséges az intézményi háttér.

A Leonardo da Vinci program a Socrates-hez hasonlóan korábbi közösségi kezdeményezések eredményeként jött létre 1995-ben. Átfogó célja az európai együttműködés erősítése a szakképzés terén. Épp ezért a magyar felsőoktatási intézmények általában nem sorolják a hallgatóik mobilitását támogató programok közé. Pedig az uniós országok keretfelhasználását vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a program teljes költségvetésének közel 40 százalékát a felsőoktatási intézmények használják fel. Magyarországon ezt az arányt csak az elmúlt néhány évben közelítettük meg. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy elsősorban nem a felsőoktatási intézmények érdektelenségével vagy tájékozatlanságával magyarázható ez a jelenség. Inkább azzal, hogy a felsőoktatási mobilitás szempontjából a program korlátozza, hogy forrásaiból csak külföldi szakmai gyakorlat támogatható, tehát kizárólag tanulmányok nem. A Leonardo program működtetési logikája nem kíván intézményi szintű menedzselést, a különböző intézményi egységek külön-külön pályázhatnak.⁴ Így a mobilitási tevékenység szakmai hasznosulása is ritkábban tudatosul a teljes intézmény szintjén.⁵

A Socrates és Leonardo da Vinci programokban – az azokhoz való 1997-es csatlakozás óta – Magyarország részvétele fokozatosan nőtt.⁶ E növekedési ütemben azonban jelentős visszaesés tapasztalható 2001-ben. Ennek oka, hogy az ún. Phare Végfelhasználói Támogatás (End-User Support) megszűnt, amely támogatás korábban a közösségi programoknak a hallgató külföldi megélhetéséhez általában nem elegendő támogatását csaknem megduplázta. Az azt helyettesíteni hivatott hazai kiegészítő támogatás mértéke pedig jóval alacsonyabb volt.

A csaknem 15 éve futó Tempus program alapcélja szinte alig változott: küldetése, hogy az Európa Unió stratégiai partnerországjaiban elősegítse és támogassa a felsőoktatási reformfolyamatokat. Majd négyévnyi kívülállói szerep után 2004-től a magyar felsőoktatási intézmények a segélyezett státusból egy egészen új feladatkörben találták magukat. Feladatuk, hogy kezdeményezőként, segítőként – a

⁴ Így fordulhatott elő például az, hogy egyik főiskolánk először egy hallgatója kezdeményezésére kapcsolódott be a programba. A hallgató magára vállalta a projekt előkészítésével és a beszámolóval járó összes adminisztratív feladatot, az intézmény pedig biztosította a feltételként előírt intézményi háttérrel.

⁵ Ugyanakkor jellemző, hogy egy-egy szakma, szakmacsoport fejlődését pozitívan befolyásolják a külföldön szerzett és széles körben hozzáférhetővé tett tapasztalatok.

⁶ Az adatok megtalálhatóak a jelen tanulmánykötetben Tót Éva tanulmányában.

projektek lebonyolításának menedzselésén keresztül – átadják tudásukat, tapasztalataikat a Mediterráneum (MEDA), a Balkán (CARDS) és Ázsia (TACIS) egyes országainak.⁷ A Tempus programon belüli mobilitás (különösen a hallgatói) nem szimmetrikus. A nemzeti donorprogramokhoz⁸ hasonlóan elsősorban az EU-tagországokba való beutazást támogatja. Az elmúlt alig egy év tapasztalatai alapján elmondható, hogy egyelőre nem találták meg új helyüket a magyar felsőoktatási intézmények a programban, a 2004-es projektekből még nincsenek magyar partnerek. A Leonardo da Vinci programhoz hasonlóan a program nem követeli meg az intézményi szintű menedzsmenetet a hallgatói mobilitás terén.

2004-ben indult az Európai Unió legújabb oktatási mobilitást támogató programja az Erasmus Mundus, amelynek átfogó célja az európai felsőoktatás nemzetközi versenypozícióinak erősítése, az európai felsőoktatás vonzóvá tétele. A hasonló néven kívül a programnak nincs más köze a Socrates/Erasmus alprogramhoz. Az Erasmus Mundus részben közös diplomák kidolgozásával, részben az európai felsőoktatást népszerűsítő tevékenységek támogatásával egészíti ki a mobilitást, amely egyelőre egyirányú: az Európán kívüli régiókból érkeznek hallgatók. Korai volna a tapasztalatokról beszélni, hiszen a megvalósítás szakaszában vagyunk, s így az eredmények és a problematikus pontok összesítésének ideje még nem érkezett el. Európai összehasonlításban sikeresnek mondható az eddigi magyar részvétel, hiszen beadott és nyertes pályázataink számával az új tagországok között elsők vagyunk, sőt, néhány régebbi tagországnál (pl. Portugália, Luxemburg) is jobbak az eredményeink. A mobilitás terén egyelőre a papírforma érvényesül: Németország, Franciaország és az Egyesült Királyság dominanciája elsöprő. Hátrány, hogy a magyar felsőoktatás nem rendelkezik konszenzuson alapuló, kidolgozott marketingstratégiával, így egyelőre a magyar intézmények részvétele ad hoc jellegű, és jó esetben is csak intézményi szintű hasznosulást remélhetünk a programtól.

A fentiekén kívül vannak az EU-nak más olyan kezdeményezései is, amelyekben lehetőség nyílik speciális felsőoktatási mobilitásra, de ez a tevékenység nem válik központi elemmé. Elsőként az Unió Kutatás és Technológia-Fejlesztési Keretprogramja említhető, amelynek keretében a felsőoktatást is érintő kutatói mobilitás egyéni (Marie Curie) és intézményi kezdeményezésként egyaránt megjelenik. Sajnos, részben a program rendkívüli összetettsége, részben a hazai K+F

7 E mondatnak új és tágabb értelmet ad az, hogy a Bolognai Folyamat soron következő állomásaként, 2005. májusában Bergenben tartott miniszteri találkozó alkalmával ezekből az ország-csoportokból újabb országok írták alá a Bolognai Nyilatkozatot.

8 Donorprogramok alatt azokat a kezdeményezéseket értjük, amelyek a fejletlenebb gazdasági, társadalmi rendszerekkel bíró – általában Európán kívüli – országok fejlődését segítik elő, általában kétoldalú, kormányközi együttműködés formájában. Magyarországon a Külügyminisztérium határozza meg a pénzügyi és szakmai segítséggel támogatni kívánt országok körét, és kétoldalú megállapodásokban rögzíti az együttműködés feltételeit. Ezek a megállapodások, nemzetközi szerződések általában azt is tartalmazzák, hogy az oktatás területén mire terjedjen ki az együttműködés (pl. hány magyar költségvetési forrásból támogatott hallgatót fogadnak a magyar felsőoktatási intézmények). A megállapodások keretében létrejövő nemzetközi mobilitás koordinációjáért a Magyar Ösztöndíjbizottság (MÖB) a felelős (www.scholarship.hu).

infrastruktúra fejletlensége miatt Magyarország küldő és fogadó országgént is kevés jelentőséggel bír a programban. Megemlítendőek még az EU kétoldali és regionális együttműködési programjai – EU-Japán, EU-Észak-Amerika, AsiaLink, ALFA, Alban stb. –, amelyekben a felsőoktatási mobilitás marginálisan ugyan, de előfordulhat. Mivel e programokban csak EU tagállamok vehetnek részt, a magyar intézmények előtt a közelmúltban nyíltak meg, s a felkínált lehetőségek várhatóan rövidesen becsatornázódnak az Erasmus Mundus-ba.

A magyar eredmények nemzetközi összehasonlításban

Jelen kötet több tanulmánya közöl adatokat a magyar felsőoktatási intézmények, valamint hallgatóik és oktatóik részvételéről a közösségi és egyéb nemzetközi együttműködési programokban. Ezekben elsősorban a mobilitás mértékének folyamatos emelkedését emelik ki a szerzők. Ha a magyar folyamatokat a többi, a programokban résztvevő ország trendjeitől elkülönítve vizsgáljuk, valóban pozitív képet kapunk.

Ugyancsak megnyugtatónak tűnik a helyzet, ha a programok nemzeti szintű megvalósításának eredményességét illusztráló mutatókat nézzük: a magyar pénzügyi keretek lekötése és felhasználása⁹ – gyakorlatilag a kezdetektől fogva – 95 százalék feletti.

Ennek alapján tehát kijelenthetjük, hogy Magyarországon sikertörténetnek tekinthető a közösségi programokban megvalósuló felsőoktatási mobilitás. E programok katalizátorként működtek a hazai felsőoktatási mobilitás szervezésében, és nekik köszönhetően ugrásszerűen megnőtt a mobilitásban résztvevők száma. Ugyanakkor érdemes a magyar eredményeket más országokéval összevetve megvizsgálni, hiszen a nemzetközi összehasonlítás által mélyrehatóbban értelmezhetőek az eredményeink.

Az alábbiakban a Socrates/Erasmus program példáján fogjuk vizsgálni a magyar eredményeket, azok helyét a nemzetközi mezőnyben, mivel a felsőoktatási mobilitás terén ez a leghangsúlyosabb kezdeményezés, illetve jól ötvözi a mobilitás egyéni és intézményi szintű közösségi programokban felmerülő problémáit. Tekintettel arra, hogy a régi tagországokhoz képest még most is nagyságrendekkel

⁹ A program tervezési logikájából fakadóan, az Európai Bizottság – az ország gazdaságára és felsőoktatására vonatkozó mennyiségi mutatók (pl. GDP, felsőoktatásban tanuló hallgatók száma stb.), valamint az előző évi felhasználási adatok alapján – minden évben megállapítja a programban résztvevő országok által felhasználható költségvetési kereteket. A felsőoktatási intézmények a nemzeti irodájukhoz pályáznak a kiküldeni kívánt hallgatók számát és a külföldön eltöltendő hónapok számát megjelölve. A nemzeti irodák az évente felülvizsgált és az Európai Bizottság által jóváhagyott ún. Erasmus Nemzeti Akciótervben foglalt alapelvek szerint elosztják a pályázó felsőoktatási intézmények között a rendelkezésre álló országkeretet. Az egyes hallgatóknak adott ösztöndíjak mértékét – egy előre megadott től-ig határon belül (ez most 210 és 500 EUR/hó) – maguk az intézmények határozzák meg, mint ahogy ők is választják ki az ösztöndíjasokat a saját maguk által meghatározott feltételek szerint. Így az országkeret százalékos lekötési aránya objektíven mutatja a program iránti igény mértékét és a program sikerességét, valamint megfelelő alapot ad a nemzetközi összehasonlításra. A felhasználási arány azt mutatja meg, hogy a rendelkezésre álló keretből ténylegesen mennyi fordítódott a program megvalósítására. A felhasználási adatok – a program sajátosságai miatt – esetenként többéves késéssel állnak rendelkezésre.

kisebb a 2004-ben csatlakozott országok pénzügyi kerete, reális összehasonlítás csak a frissen csatlakozott és társult országok¹⁰ viszonylatában lehetséges.

Kiutazó hallgatók

Az alábbi táblázat az 1998/1999 és 2002/2003 közötti időszakban vizsgálja a kiutazó hallgatók számának alakulását. (Az időszak megválasztása nem véletlenszerű. Bár Magyarország hivatalosan 1997 szeptemberétől vehet részt a Socrates programban, a pályázattalási folyamat átfutási ideje miatt csak az 1998/1999-es tanévben folytathattak először Erasmus támogatással magyar hallgatók külföldi tanulmányokat. A nemzetközi összehasonlítást lehetővé tevő, végleges adatok a jelen tanulmány elkészítésekor a 2002/2003-as tanévre vonatkoznak.)

1. táblázat: A kiutazó magyar hallgatók számának alakulása 1998/1999 és 2002/2003 között

Ország neve	Kiutazó hallgatók száma					Növekedési ütem*
	1998/1999	1999/2000	2000/2001	2001/2002	2002/2003	
Bulgária	0	134	398	622	612	4,57
Ciprus	35	42	0	72	91	2,60
Cseh Köztársaság	879	1249	2000	2533	3002	3,42
Észtország	0	183	255	274	304	1,66
Magyarország	856	1627	1996	1736	1830	2,14
Litvánia	0	361	624	823	1001	2,77
Lettország	0	166	182	209	232	1,40
Málta	0	0	92	129	72	0,78
Lengyelország	1426	2813	3691	4323	5419	3,80
Románia	1250	1687	1899	1965	2701	2,16
Szlovénia	0	170	227	364	422	2,48
Szlovákia	59	380	505	578	654	11,08
Összesen	4505	8812	11869	13628	16340	3,63
Mo. részesedése**	19,0	18,5	16,8	12,7	11,2	

* A növekedési ütem oszlopban a 2002/2003-as tanév adatait viszonyítottam az egyes országok részvételének első tanévéhez.

** A teljes kiutazói létszámból a magyar hallgatók aránya.

Forrás: Tempus Közalapítvány.

A fenti táblázat már korántsem ad okot elégedettségre. Magyarországon kívül Málta az egyetlen ország, ahol drasztikusan esett a kiutazók száma. Miközben a támogatott hallgatók száma az első évhez képest több mint 3,5-szeresére nőtt, Magyarország részesedése a teljes európai mobilitásból csaknem 8 százalékponttal csökkent. A 2003/2004-es tanévben a kiutazó hallgatók száma – a 2000/2001-es

¹⁰ A társult státus a közösségi programokban az Unió és az adott ország kétoldalú megállapodása alapján részvételre jogosult, nem uniós tagországoknak jár. A státus lényege, hogy – minimális korlátozó feltétellel mellett – érdemben vehetnek részt a társult országok oktatási intézményei a programokban, ugyanakkor a közösségi programok kereteit szabályozó kérdésekben csak megfigyelőként jogosult részt venni az adott ország. Ezzel együtt a társult státus nem degradáló: az EFTA országok a Socrates és a Leonardo da Vinci programok 1995-ös indulása óta ilyen formában vesznek részt a programokban.

tanév óta először – végre megközelítette és meg is haladta a bűvös 2000-es határt: összesen 2058 magyar hallgató vallhatta magát Erasmus-diáknak.

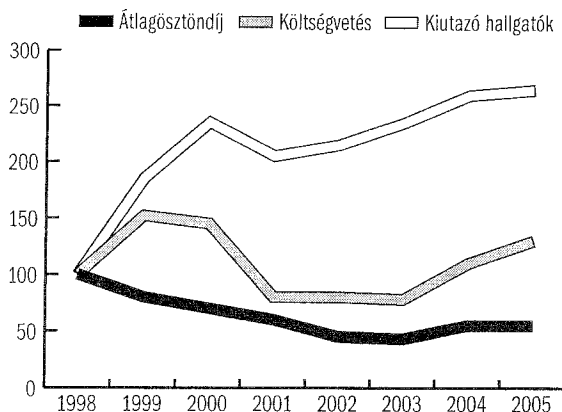
A kiemelkedő szlovák növekedési mutató értelmezéséhez tudnunk kell, hogy a szlovák egyetemek aktivitása a részvétel első évében – miután a szlovák kormányzat késlekedett a program bevezetésével – igen alacsony volt. Így összehasonlítási alapot elsősorban a második év jelenthet, amelyhez képest a 2002/2003-as tanév mindössze 1,7-szeres növekedést jelent. Bulgária is rendkívül rossz első évének köszönheti az átlagot jelentősen meghaladó növekedési arányt.

Említésre méltó még a lengyel kiutazó hallgatók számának folyamatos és nagy ütemű növekedése. Ennek megítélésekor azonban figyelembe kell vennünk, hogy a lengyel felsőoktatási intézmények a látványos emelkedés mellett sem használják fel 100 százalékban az Erasmus országkeretet.

Az új tagországok közül a program legnagyobb nyertesei a cseh egyetemek. Ennek kulcsa pedig az, hogy a cseh oktatási kormányzat a Phare Végfelhasználói Támogatás megszűnése után nemzeti forrásokból az Unió által nyújtott Erasmus keretet minden évben általában annak kétszeresével egészíti ki.

Mielőtt további megállapításokat tennénk, érdemes az alábbi diagramot is tanulmányozni, amely a magyar egyetemek részvételének első évéhez viszonyítja a kiutazó hallgatók számának, a Socrates/Erasmus hallgatói mobilitási költségvetésének és az átlagösztöndíj mértékének alakulását.

1. ábra: A hallgatói mobilitás költségvetése, a kiutazók száma és az átlagösztöndíj alakulása, 1998-2005

Forrás: Tempus Közalapítvány.

A fenti táblázat és ábra együttes értelmezésével az alábbi következtetéseket vonhatjuk le:

– A Socrates/Erasmus hallgatói mobilitás költségvetésének mértéke Magyarország uniós csatlakozásának évéhez képest jelentősen nőtt, ám még így sem éri el a programba való bekapcsolódás második évének Erasmus és Phare Végfelhasználói Támogatás együttes keretét.

– A támogatási keret kezdeti ugrásszerű növekedésével párhuzamosan elkezdett csökkenni az egy hallgatóra jutó támogatás mértéke, s a 2002/2003-as tanévtől kezdve tulajdonképpen – 280–300 euró között – stagnál ez az érték. Az összeget azért is érdemes megemlíteni, mert egyértelművé teszi, hogy a rosszabb anyagi helyzetben lévő hallgatók számára csaknem lehetetlenné vált a programban való részvétel. Mindezzel együtt az intézményeknél 1 ösztöndíjas helyre átlagosan 1,6 hallgató jelentkezik.

– Az ábráról leolvasható, hogy a 2001 és 2004 közötti három tanévben stagnáló költségvetés mellett a 2001/2002-es tanévben az előző évhez képest bekövetkezett közel 15 százalékos esést – az átlagos ösztöndíj mértékének minimális csökkenésével – a következő két tanévben lassan korrigálták a magyar intézmények. Ez csak úgy volt lehetséges, hogy a kint töltött időszak átlagos értéke közel egy hónapnyival csökkent.

Összehasonlításképpen visszatérek a cseh példára, ahol a jelentős nemzeti hozzájárulásnak köszönhetően a Phare Végfelhasználói Támogatás 2001/2002-es megszűnése után a következő tanévben a kiutazók száma további 25 százalékkal nőtt. Párhuzamosan a folyamatosan növekvő Erasmus kerettel a cseh kiegészítő támogatás mértéke is nő, s ennek köszönhetően az átlagos ösztöndíj mértékének és a kint töltött hónapok számának növekedésével együtt nő a cseh Erasmus-hallgatók száma is. Ez a kiegészítés egyben az esélyegyenlőséget is növeli.

A cseh gyakorlat nem egyedülálló, bár más országokban – pl. Ausztria, Egyesült Királyság, Hollandia – a kiegészítő nemzeti hozzájárulás célja, hogy az megteremtse egy olyan 10–15 százalék közötti túlszerződés¹¹ lehetőségét, amellyel biztosítható a Socrates/Erasmus keret 100 százalékos felhasználása. Ez különösen annak fényében fontos, hogy a felhasználás mértéke meghatározza a következő évi keret mértékét is.

Beutazó hallgatók

Az összevethetőség érdekében a kiutazó hallgatókra vonatkozó adatsorokhoz hasonlóan itt is a társult és csatlakozott országok 1998/1999 és 2002/2003¹² közötti tanévekre vonatkozó adatainak vizsgálatával kezdjük az elemzést (2. tábla).

¹¹ A 9. lábjegyzetben már röviden megnéztük a program keret-felhasználási mechanizmusát és mutatóit.

Az ott leírtakból az is kiderül, hogy az adott évi pénzügyi keret felhasználásának mértéke hatással van a következő évi pénzügyi keret mértékére. Ezért a résztvevő országok elemi érdeke, hogy olyan működési mechanizmust alakítsanak ki – az Unió által meghatározott kereteken belül –, amellyel képesek a költségvetési keretüket a lehető legnagyobb mértékben felhasználni, s ezáltal a jövőre vonatkozóan jobb pozíciókat kivívni a maguk számára a program költségvetéséért folytatott versenyben. Az egyes országok stratégiai eltérések. Vannak olyan országok, ahol a program költségvetésének naprakész nyomon követését biztosító adatbázissal teremtik meg annak a lehetőségét, hogy a – például visszamondásokból adódóan – visszamaradó költségvetési keretet újrapályáztatással lekössék. A másik tipikus megoldás, hogy a kormányzat saját költségvetéséből egy ún. túlszerződési keretet bocsát a nemzeti irodák rendelkezésére, s így azok eleve a szokásos visszamaradási rátával megemelt keretre kötnek szerződést. Így az esetleges visszamondásokkal együtt is nagy a valószínűsége a Bizottság által nyújtott keret teljes mértékű felhasználásának.

¹² Az időszak megválasztás okait ld. a 11. lábjegyzetben.

Ha a kiutazó hallgatók adataival vetjük össze a táblázatban található adatokat, akkor láthatjuk, hogy az összes társult és csatlakozott ország viszonylatában nagyobb arányban nőtt a beutazók száma, mint a kiutazóké. Ugyanakkor a beutazók száma e növekedés után is alig negyede az összes kiutazó diák számának, ráadásul a 2002/2003-ban a 15 országból¹³ beutazók száma nem éri el az 1998/1999-ben 6 országból kiutazók számát. Az 1. és 2. táblázatot összevetve azt látjuk, hogy összehasonlíthatatlanul kisebb a régi tagországok és az EFTA országok hallgatóinak érdeklődése az új tag- és a társult országok egyetemei iránt, mint fordítva.

Romániát és Lettországot leszámítva gyakorlatilag mindenütt folyamatosan nőtt a beutazó hallgatók száma. Érdekes kiemelni Lengyelországot és Csehországot, amelyek esetével egyértelműen igazolható az az állítás, hogy a kiutazók számának növekedésével párhuzamosan nő a beutazók száma is: ugrásszerű növekedés a kiutazói számban történt nagyobb növekedést követő tanévtől figyelhető meg.

2. táblázat: Az EU tagországaiból beutazó hallgatók számának alakulása 1998/1999 és 2002/2003 között

Ország neve	Beutazó hallgatók száma					Növekedési ütem*
	1998/1999	1999/2000	2000/2001	2001/2002	2002/2003	
Bulgária	0	8	26	51	64	8,00
Ciprus	14	18	0	37	67	4,79
Cseh Köztársaság	243	461	556	732	970	3,99
Észtország	0	53	85	115	170	3,21
Magyarország	277	456	624	769	856	3,09
Litvánia	0	36	57	91	132	3,67
Lettország	0	23	40	48	45	1,96
Málta	0	0	69	173	202	2,93
Lengyelország	213	465	621	792	994	4,67
Románia	116	206	204	275	355	3,06
Szlovénia	0	9	61	108	129	14,33
Szlovákia	20	53	59	111	131	6,55
Összesen	883	1788	2402	3302	4115	4,66
Mo. részesedése	31,4	25,5	26,0	23,3	20,8	

* A növekedési ütem oszlopban a 2002/2003-as tanév adatait viszonyítottam az egyes országok részvételének első évéhez.

Forrás: Tempus Közalapítvány.

Nézzük, hogy az átfogó trendeken belül hogy alakult a Magyarországra érkező hallgatók száma. A 2. táblázatban vizsgált első három tanévben (1998/1999 – 2000/2001) Magyarország volt a legvonzóbb ország (az első és a harmadik tanévben abszolút számokban is). Az utolsó vizsgált évre Csehország tudta a legjobb eredményt felmutatni, és a létszám adatokat tekintve Lengyelország is jelentősen megelőzte Magyarországot.

¹³ A 2004. évi csatlakozásig az EFTA és a társult országok közötti mobilitást nem lehetett a Socrates/Erasmus programból finanszírozni, mert a program szempontjából mind a két csoport országai társult státusban vettek részt, s így egymás között mobilitást nem bonyolíthattak a program keretében.

A Socrates/Erasmus program kapcsán fontos mutató a kölcsönösséget illusztráló ún. take-up rate, azaz a kiutazók és beutazók számának egymáshoz viszonyított aránya. Minél kisebb ez az arány – azaz minél jobban közelít egymáshoz a ki- és beutazó hallgatók száma – annál inkább teljesíti az adott ország az uniós elvárásokat. Mivel a nem-teljesülésnek nincs komolyabb szankciója, érdemes itt egy ennél sokkal kézzelfoghatóbb érvet is megemlíteni. A felsőoktatási intézmények tapasztalataira alapozva megállapítható, hogy a fogadott ösztöndíjas hallgatók számával arányosan nő az intézmény fizető képzéseire érkező hallgatók száma. Ennek a magyarázata egyszerű: ha az ösztöndíjas hallgató jól érezte magát, meg volt elégedve a képzés színvonalával és az intézmény által nyújtott egyéb szolgáltatásokkal, akkor hazatérve rendkívül hatékony marketing-eszköznek bizonyulhat.

Az új tagországok közül egyedül Máltának van 1 alatti take-up rate-je. Másként megfogalmazva az egyetlen olyan ország, amely több hallgatót fogad, mint ahányat küld évente (közel háromszor annyi diák tanult az utolsó vizsgált tanévben Máltán, mint ahány máltai hallgató töltötte tanulmányai egy részét külföldön Erasmus hallgatóként). Magyarország az évente 1000 hallgatónál többet kiküldő országok között a legalacsonyabb take-up rate-tel rendelkezik.

A fentiek alapján összefoglalóan elmondhatjuk, hogy bár a magyar eredmények a Socrates/Erasmus hallgatói mobilitás esetében a 2004-ben csatlakozott, illetve a társult országok viszonylatában nem rosszak, de aggasztó, hogy romló tendenciákat, növekvő lemaradást figyelhetünk meg gyakorlatilag minden mutató esetében.

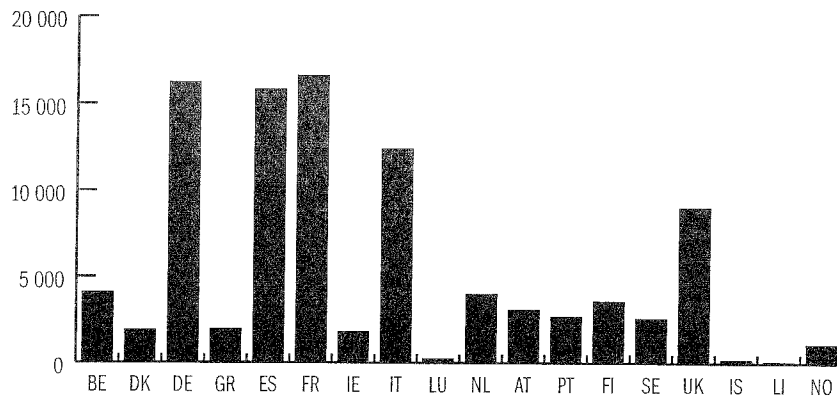
Ha nem szűkítjük az összehasonlítást e 12 országra, még kevésbé megnyugtató a kép. A régi tagországok mobilitási mutatói egészen más nagyságrendűek (a francia és a német egyetemek évente közel 40 ezer hallgatója részesül Erasmus ösztöndíjban), s a programban résztvevő országok teljes körét vizsgálva pl. a kiutazó hallgatók számát tekintve azt látjuk, hogy számos Magyarországnál kisebb felsőoktatási rendszerrel rendelkező ország megelőz bennünket. Ez a kiutazói létszámok és az adott országok teljes hallgatói létszámához viszonyított Socrates/Erasmus hallgatói létszámok tekintetében egyaránt igaz. További gondolatébresztőként álljon itt a 15 régi tagország és a 3 EFTA ország 1997/1998 és 2003/2004 közötti kiutazó hallgatói létszámának alakulását bemutató diagram.

A fentieket összegezve elmondhatjuk, hogy ha a jelenlegi tendenciák érvényesülnek a Socrates/Erasmus programon belül zajló mobilitási tevékenységekben, akkor sem lehetünk elégedettek a magyar eredményekkel, ha amúgy a rendelkezésre álló kereteket teljes mértékben felhasználjuk. Mindez azért bír különleges jelentőséggel, mert a Socrates/Erasmus program nemcsak az Unió viszonylatában a legnagyobb volumenű mobilitást ösztönző kezdeményezés, de a magyar egyetemek nemzetközi kapcsolataiban is a leginkább meghatározó lehetőség.

A Leonardo da Vinci programról korábban jeleztük, hogy nem klasszikus felsőoktatási mobilitási tevékenységeket támogat, hanem felsőoktatásban tanulók, ok-

tatók külföldi szakmai gyakorlatát teszi lehetővé. A Socrates/Erasmus programnál tapasztalhoz hasonlóan érzékenyen követte a Phare Végfelhasználói Támogatás megszűnésével járó jelentős költségvetés-csökkenést a program keretében kiutazók számának csökkenése. Mindez a felsőoktatási mobilitásban kevésbé éreztette a hatását, ugyanis a felsőoktatás szereplői csak ebben az időszakban kezdtek nagyobb számban részt venni a programban (hasonlóan az európai trendekhez).

2. ábra: Kiutazó hallgatók száma 1997/1998 és 2003/2004 között a régi EU tagországok és az EFTA országok esetében (fő, a hét tanév átlaga)

Forrás: Európai Bizottság, Oktatás és Kultúra Főigazgatóság.

A közösségi programok rövid bemutatása során már érzékeltettük, hogy a Tempus, az Erasmus Mundus, a K+F Keretprogram és az EU kétoldalú kapcsolatait támogató programok keretében a magyar részvétel alacsony. Ez a Tempus, az Erasmus Mundus és a kétoldalú kapcsolatokat támogató programok esetében azzal magyarázható, hogy a 2004-es csatlakozással szereztünk jogot a részvételre, így várhatóan ez után fog – akár ugrásszerűen is – megnőni a magyar intézmények jelenléte. Erre utal pl., hogy míg az összes uniós tagország számára egyaránt új Erasmus Mundus 2004-es pályázati fordulóiban összesen, öt magyar partnert érintő pályázat született, a 2005 tavaszi határidőre beérkező pályázatok között már 24-ben van magyar résztvevő. E programok esetében aktívabb, legalább az ország súlyának (GDP, a felsőoktatási hallgatói létszám) megfelelő részvétel elérése a fő cél.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a közösségi programok keretében lebonyolított mobilitási tevékenységek kapcsán érdemes feltérképezni a megvalósítás különböző szintjein megbúvó buktatókat, mert felismerésükre és kezelésükre nagy szükség van ahhoz, hogy a magyar felsőoktatási intézmények hatékonyabban vegyenek részt e programokban.

A mobilitás szervezésének főbb akadályai

A tanulmány elején hangsúlyoztuk, hogy a közösségi programok általában – s így a kereteiken belül zajló mobilitási tevékenységek is – több szinten valósulnak

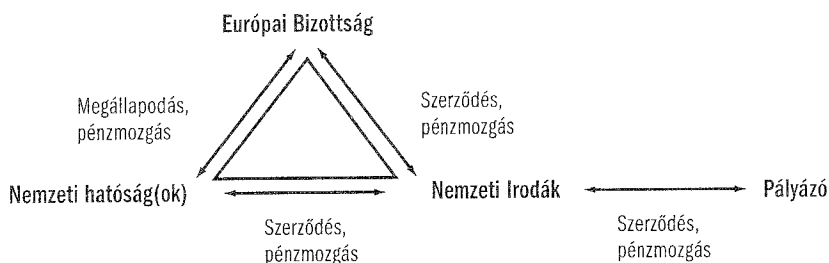

meg és éreztetik hatásukat. A programok, projektek menedzselésének akadályai, problémái is ezeken a szinteken jelennek meg. Az alábbiakban ezeket a problémátikus pontokat vizsgáljuk meg, nagy hangsúlyt helyezve az intézményi szintű megvalósításra.

Az első két szint kapcsán általánosságban, s nem a mobilitási programok kapcsán mutatjuk be a közösségi programok szervezésének és lebonyolításának lehetséges akadályait. Ennek az az oka, hogy a közösségi programok mobilitást támogató alprogramjai decentralizáltak, azaz a megvalósítás érdemi része – intézmények pályáztatása, szerződéskötés, projektek végrehajtása, beszámoltatás stb. – a nemzeti irodák szintjétől lefelé elhelyezkedő szinteken történik.

A megvalósítás szintjeit és azok összefüggéseit jól szemlélteti az alábbi ábra:

3. ábra A közösségi programok megvalósításának sémája

Az Európai Bizottság szintje

Az Európai Bizottság felelőssége a programok alapelveinek, kereteinek, pénzügyi mechanizmusainak kialakítása és szabályozása. Ez csak a már létező programok eredményeinek, megvalósítási folyamatainak állandó nyomon követéséből származó tapasztalatok alapján lehet sikeres. A két legnagyobb kockázatot ezen a szinten a nem megfelelő módon meghatározott indikátorok és a nem kellő körültekintéssel szabályozott és ellenőrzött pénzügyi folyamatok jelentik.

A 3. ábrát értelmezve kirajzolódik előttünk a közösségi programok megvalósításának struktúrája. Az Európai Bizottság a közösségi programok teljes szakaszá-

14 A Socrates és a Leonardo da Vinci programok esetében az első szakasz az 1995 és 1999 közötti időszakra esett. Bár a programoknak voltak előzményei, mégis kísérleti szakaszként kell értelmeznünk ezt az időszakot, amikor az integrált programok adminisztratív lebonyolításának buktatóit térképezte fel a Bizottság (pl. azt, hogy ugyanazokra a tevékenységekre lehetett pályázni a Socrates két különböző alprogramjában – a Comenius-ban és a Lingua-ban –, ami félreértésekhez, nem egyértelmű bírálati szempontokhoz és kettős finanszírozáshoz vezethetett). A második – jelenlegi – programszakasz 2000 és 2006 között zajlik. Egyszerűsített programstruktúra, működési mechanizmusok, kevesebb adminisztráció és nagy mértékű decentralizáció jellemzi. Az alprogramok kb. 85 százaléka decentralizált módon – azaz nemzeti szintű bírálat, szerződéskötéssel, pénzeszköz-kezeléssel és beszámoltatással – valósul meg. A mobilitási tevékenységet támogató alprogramok, akciók mindegyike decentralizált. Érdemes még megjegyezni, hogy a programok harmadik szakaszának előkészítése folyamatban van. A fejlesztési koncepció szerint a 2007-2013 közötti időszakra a Socrates és a Leonardo Vinci programok egy átfogó programmá olvadnak majd össze, az Élethosszig Tartó Tanulás programja néven.

ra¹⁴ vonatkozóan megállapodást köt az ún. nemzeti hatóságokkal, azaz a programok szakmai megvalósításában érintett szakminisztériumokkal, amely definiálja az együttműködés elvi keretét és a nemzeti hatóság átfogó pénzügyi és szakmai felelősségét. Az Európai Bizottság elvárása, hogy a nemzeti hatóságok aktívan vegyenek részt a program megvalósításának nyomon követésében, ellenőrzésében, s ezáltal a programok fejlesztésében a Bizottság megfelelő partnerei és a nemzeti érdekek felkészült képviselői legyenek.

A Bizottság számára folyamatos kihívást jelent a programok képviselete az Európai Unió intézményrendszerén belül (pl. más Főigazgatóságok vagy a költségvetési keretet biztosító Európai Parlament vonatkozásában), illetve a jelenleg a programokban való részvételre jogosult 31 ország nemzeti hatóságainál és irodáiban zajló munka koordinációja. Ezen a szinten a legnagyobb akadályokat az elégtelen kommunikáció jelenti.

A résztvevő országok szintje

Ezen a szinten el kell különítenünk az átfogó pénzügyi és szakmai felelősséget vállaló ún. nemzeti hatóságot, amely általában az oktatásban, képzésben vagy kutatásban érintett minisztérium, és a technikai, szakmai lebonyolítást végző nemzeti irodát vagy nemzeti kapcsolattartó pontot.

A nemzeti hatóság számára a legnagyobb buktató az, ha az általa kijelölt lebonyolító szervezet nem megfelelő a programok pénzügyi és szakmai lebonyolítására. Vannak olyan országok, ahol az adott minisztériumon belül kialakított szervezeti egység – épp a rugalmatlan közigazgatási szabályok miatt – képtelen biztosítani az akadálytalan pénzügyi menedzsmentet. Más országokban a nemzeti irodák vezetésének felelőtlen magatartása kényszerítette a nemzeti hatóságot a szabálytalanul felhasznált források visszafizetésére.

A megvalósítás teljes rendszerének hatékonyságát kockáztatja az a nemzeti hatóság, amely nem szentel kellő figyelmet a programok eredményeinek folyamatos nyomon követésére, a programoknak a nemzeti fejlesztési elképzelések megvalósításában betöltött szerepe meghatározására és a programok különböző nemzeti adottságokból fakadó hátrányainak korrekciójára.

A programmenedzselésért felelős nemzeti irodák számára az elégtelen nyomon követésen kívül a legnagyobb veszélyt az jelentheti, ha a programokat egyoldalúan – pl. kizárólag technikai feladatként – kezelik, illetve ha valami miatt nem képesek betölteni alapvető, információs csomópont szerepüket (az Európai Bizottság, a nemzeti hatóságok, a lebonyolításban érintett egyéb szervezetek, más országok nemzeti irodái és a pályázók között).

A fenti szintek problémáinak, program-megvalósítási akadályainak kezelése – az összes érintett szint bevonásával – gyakorlatilag folyamatosan zajlik. A probléma-felvetés és -kezelés elsődleges fórumai az ún. programbizottságok ülései, amelyekre évente 3–4 alkalommal kerül sor. A programbizottságok az Európai Bizottság

és a nemzeti hatóságok képviselőiből állnak, de az üléseken a nemzeti irodák képviselői is részt vehetnek. Így az akadályok gyors felszámolására van lehetőség.

A résztvevő intézmények szintje

A fentiekől eltérően az alábbiakban specifikusan a mobilitási projektek megvalósítása kapcsán felmerülő problémák, akadályok vizsgálatával foglalkozunk, mert az intézmények szintjén már elválasztható a mobilitás a közösségi programok által támogatott többi tevékenységtípustól. Az itt felmerülő kérdésekkel részletesebben foglalkozunk, mert a felsőoktatási intézményeket érintő problémák, a náluk jelentkező akadályok közvetlenül érintik a programok felhasználóit, azaz a hallgatókat.

Az 1990-es évek elejétől a magyar felsőoktatási intézmények szabad kezet kaptak nemzetközi kapcsolataik szervezésében, és a mobilitási kezdeményezések szervezése is döntően decentralizálódott. Így adottá váltak a feltételek arra, hogy az intézmények meghatározzák a nemzetközi kapcsolataik és ezen belül a mobilitás szerepét stratégiai fejlesztési terveikben. Azon egyetemeken, ahol központi szerepet kapott a „nemzetközi egyetem” koncepció, maguktól alakultak ki a nemzetközi kapcsolatok szervezésére hivatott egységek, sőt, intézményen belüli hálózatok. De a megszorodó, folyamatos nemzetközi pályázati lehetőségek az ilyen típusú koncepciót ki nem alakító intézményeket is arra sarkallták, hogy e feladatokat főállásban ezzel foglalkozó munkatársakra bizzák. Az ezredfordulón már inkább az számított ritkaságnak, ha egy felsőoktatási intézmény nem rendelkezett kifejezetten a mobilitási lehetőségeket intézményi szinten kézben tartó felelősökkel.

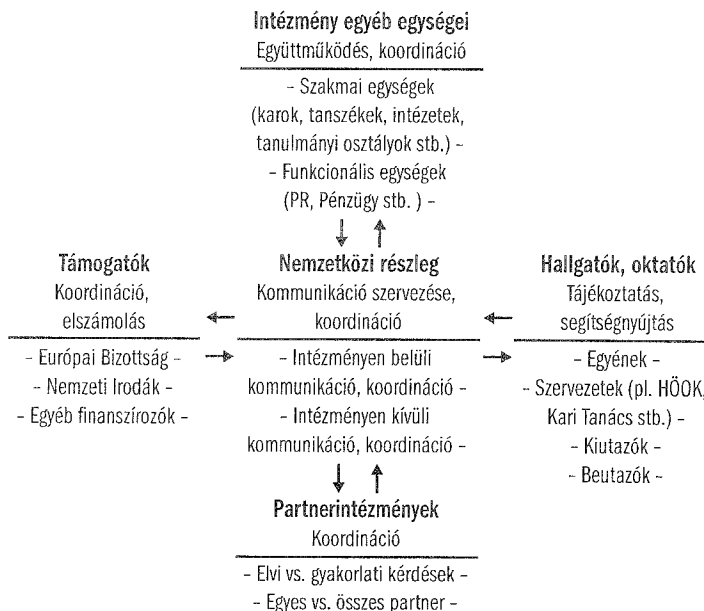
Érdeemes megemlíteni, hogy a 90-es évek közepén a Tempus programért felelős nemzeti iroda olyan struktúra felállításával próbálkozott, amelyben a budapesti, központi iroda munkáját a hat vidéki egyetemi városban működtetett 1–2 fős regionális irodák segítették. Végül több okból sem bizonyult működőképesnek ez a konstrukció, de a regionális irodák munkatársait szinte kivétel nélkül befogadták az egyetemek, többen közülük a mai napig az intézmények nemzetközi kapcsolataival foglalkoznak.

Ugyancsak a nemzetközi részlegek kialakításához adott ötletet, illetve támogatást a Tempus program kifejezetten az egyetemi menedzsment fejlesztését támogató pályázattípusa.

Mára az egyetemek nemzetközi részlegei a mobilitás szervezésének központi elemévé váltak. Az őket körülvevő környezet elemeit az alábbi ábra mutatja be.

A 4. ábra érzékelteti, hogy a mobilitás szervezése szerteágazó feladat. A szervezés hatékonysága a tapasztalatok szerint két fő tényezőtől múlik: a szervezést intézményen belül összefogó koordinátor (vezető) személyén (felkészültségén, leterheltségén, kommunikációs és érdekvényesítő készségén), illetve a nemzetközi kapcsolatok és a mobilitás intézményen belüli súlyán, támogatottságán.

4. ábra: A felsőoktatási intézmények mobilitás-szervezésért felelős részlege és környezete

A Socrates/Erasmus program intézményi szintű megvalósítására, az információk áramoltatására, az ösztöndíjasok kiválasztására és az ösztöndíjas időszak megvalósításának segítésére a legtöbb magyar felsőoktatási intézményben speciális hálózatok jöttek létre. A programban résztvevő minden intézménynek meg kell jelölnie egy intézményi Socrates/Erasmus koordinátort, aki a nemzeti iroda felé az összekötő. Az intézményi koordinátor (és munkatársai) feladata az intézmény Erasmus pályázatának összeállítása és határidőre való benyújtása. A nagy, több karból, intézetből álló egyetemeken általában külön kari, intézeti – sőt, esetenként tanszéki – Erasmus koordinátorok segítik a program megvalósulását. Ugyancsak elterjedt az a gyakorlat, hogy az intézmény az információk hatékony áramoltatása és az intézményen belüli gyakorlat egységesítése érdekében intézményi Erasmus Tanácsot vagy Bizottságot hoz létre (általában a hallgatói önkormányzat részvételével).

A Socrates/Erasmus intézményi koordinátorok kivétel nélkül az egyetemeken központi nemzetközi kapcsolatokért felelős szervezeti egységén dolgoznak. A Socrates és Leonardo program nemzeti irodáit működtető Tempus Közalapítvány által számukra szervezett rendszeres találkozók egyik fő célja az intézményi tapasztalatok megosztása, cseréje. A koordinátorok beszámolóiból, előadásából kirajzolódik a mobilitási programok intézményen belüli súlya. Ezekre alapozva az alábbi következtetések vonhatók le.

– Az alapítványi felsőoktatási intézmények általában nagyobb hangsúlyt fektetnek nemzetközi kapcsolataik ápolására és a mobilitás szervezésére, mint az állami

fenntartású intézmények. A pályázati úton hozzáférhető támogatás, annak vonzereje a diákok számára az, hogy a kínált képzés külföldi tanulmányi lehetőséggel egészül ki vagy éppen külföldi oktatók előadásai emelik a képzés színvonalát, az intézmény fenntartása szempontjából kulcsfontosságú. Épp emiatt nem ritka, hogy az intézményfejlesztési koncepció központi eleme a nemzetközi mobilitás.

– A kevesebb szakot kínáló vidéki főiskolákon ugyancsak nagy a nemzetközi mobilitás szervezésének támogatottsága, hiszen a verseny a hazai felsőoktatási intézmények között is erősödik, és ebben a versenyben jelentős előnyt szerezhet, illetve hátrányait, esetleges lemaradását jól kompenzálhatja az a főiskola, amely szolgáltatásait nemzetközi tanulmányi időszakokkal képes kiegészíteni. A főiskolák esetében általában – méretüknél, és ebből fakadóan rendszerint kisebb, átláthatóbb adminisztratív struktúrájuknál fogva – jellemző, hogy az intézményvezetők és az Erasmus program lebonyolításáért felelős munkatárs (szervezeti egység) a hierarchiában is közelebb állnak egymáshoz. Ezzel a felmerülő problémák fókuszálására és gyors, hatékony kezelésére adottak a feltételek, ami program intézményen belüli megítélését is pozitív irányba viszi.

– Az egyetemek presztízs- és erőforrás versenyének keretébe tartozik, hogy itt is a vidéki intézmények adják meg több hallgatójuk számára a támogatott külföldi tanulmányi időszak lehetőségét. Az intézményeknek két különböző taktika közül kell választaniuk: vagy kevesebb hallgatót küldenek ki hosszabb időre és/vagy magasabb ösztöndíjjal, vagy pedig több hallgatót küldenek rövidebb időre és/vagy kevesebb ösztöndíjjal. A döntési kényszert egyrészt az okozza, hogy a hallgatói érdeklődés nagy az ösztöndíj-lehetőség iránt (több mint másfélszeres túljelentkezés), míg a pénzügyi keret kötött. A másik ok pedig az, hogy az Erasmus-ösztöndíjak összege alacsony – nem haladhatja meg a havi 500 eurót –, bizonyos országokban (pl. skandináv országok, Nagy-Britannia) nem elegendő a hallgató költségeinek fedezésére. Mivel a fenti problémák kompenzációjára nem áll rendelkezésre központi kiegészítő forrás, az intézményeknek el kell dönteniük, hogy melyik taktikát választják.

– Néhány nagyobb tapasztalattal rendelkező egyetem (pl. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem) kivételével a magyar felsőoktatási intézmények a Socrates/Erasmus programot elsősorban a saját hallgatóik külföldi tanulmányi lehetőségének tekintik, a bejövő hallgatók inkább problémaforrásként¹⁵ jelennek meg az intézményben, nem pedig mint az intézmény

15 A Socrates/Erasmus program egyik alapvető kitétele, hogy az ösztöndíjas nem fizet tandíjat a fogadó intézményben. A bejövő hallgatók fogadására bejáratott gyakorlattal nem rendelkező intézményeknek ezért azzal kell szembesülniük, hogy a tandíjmentesség miatt kieső bevétel mellett külön apparátusra is szükség van a hallgató itt eltöltött tanulmányi időszakának megszervezésére. Mivel a magyar felsőoktatási intézmények idegen nyelvű kurzuskínálata meglehetősen szegényes (pl. a saját hallgatókat is gyakran idegen nyelven oktató skandináv vagy német egyetemekéhez képest), a beutazó Erasmus hallgató oktatása általában különórát követel meg olyan oktatóktól, akik egyrészt eleve túlterheltek, másrészt sem a maguk, sem a hallgatóik révén nem részesülnek a program pozitív hatásaiban, pénzügyi előnyeiben. Magyarországon az idegen nyelvek ismerete a hivatalokban és a társadalomban általában is gyenge, ezért sok esetben a hallgatók biztonsága és megfelelő életkörülményeinek (pl. albérlet) kialakítása ügyében a nemzetközi kapcsolatokért felelős munkatársaknak szintén többletmunkát kell vállalniuk.

talán leghatékonyabb nemzetközi marketing eszközei. Ez sajnálatosan érzékelteti hatását a korábbiakban bemutatott tendenciákon keresztül (lásd 2. táblázat).

– A kisebb intézmények tapasztalatai általában pozitívabbak a közösségi programokkal kapcsolatban. Ennek oka az, hogy az egyes projektek hatása erősebben, közvetlenebbül érzékelhető az intézményen belül, illetve az intézményen belüli kommunikáció kevésbé bonyolult.

A nemzetközi mobilitási programok szervezésére vállalkozó felsőoktatási intézményeknek a partnerkereséstől a közös pályázati célok kialakításán és összefoglalásán keresztül az eredményekről szóló beszámolók elkészítéséig folyamatosan olyan munkálatokat kell végezniük, amelyekben a kommunikációnak – konkrétan a nemzetközi kapcsolatokért felelős munkatársak kommunikációs készségeinek – kiemelt szerepe van. Az alábbi táblázat tömören összefoglalja ezeket a munkafázisokat és kommunikációs vonatkozásait.

3. táblázat: Munkafázisok és kommunikáció

Munkafázis	Kommunikáció szerepe	Kommunikáció módja	Ki kommunikál?
Partnerkeresés	Kapcsolatfelvétel Igények világossá tétele és egyeztetése Intézményi PR és marketing kommunikáció	Személyes egyeztetés Írásbeli megkeresés	Különböző szintű intézményi és szakmai vezetők Nemzetközi részleg PR/Marketing részleg
Projekt előkészítés: Közös célok kialakítása Feladatmegosztás tisztázása Pályázat megírása Lobby a pályázatokért	Igények világossá tétele Érdekérvényesítés	Személyes egyeztetés Írásbeli egyeztetés	Különböző szintű intézményi és szakmai vezetők Nemzetközi részleg
Szerződés-kötési folyamat	Érdekérvényesítés	Személyes egyeztetés Írásbeli egyeztetés	Különböző szintű intézményi és szakmai vezetők Nemzetközi részleg
Projektvégrehajtás	Információterjesztés az intézmény érintett szereplői felé Információterjesztés az intézmény környezete felé Koordináció	Személyes egyeztetés Írásos tájékoztató anyagok	Különböző szintű intézményi és szakmai vezetők Nemzetközi részleg
Beszámolás	„Adminisztrálás” Alátámasztás	Írásos dokumentumok elkészítése	Nemzetközi részleg Pénzügyi részleg

A 3. táblázat jól mutatja, hogy a felsőoktatási intézmények nemzetközi kapcsolatokért felelős részlegei kulcsszerepet játszanak a projektek teljes életciklusa során az intézmény kommunikációs folyamataiban. Ugyanakkor az is egyértelműen lát-

szik, hogy az intézményen belül is állandó egyeztetésre van szükség a különböző szakmai és funkcionális egységek között.

A projekt különböző fázisai eltérő nehézséget jelentenek a nemzetközi kapcsolatok szervezők számára. Azon intézményekben, amelyek már néhány éves rutint szereztek a nemzetközi mobilitás szervezésében a legnagyobb kihívást a projektek végrehajtási fázisában felmerülő feladatok jelentik. Az intézményi szintű mobilitási programok (Socrates/Erasmus) esetében a visszajelzések alapján a mobilitás technikai lebonyolításáért felelős nemzetközisek és az oktatás tartalmáért felelős egyetemi munkatársak közötti kapcsolattartás jelenti a legnagyobb problémát, hiszen itt az intézményen belüli rutinfolyamatokból kell kilépni, azokat összekötni. Tipikus példa az intézménybe érkező külföldi hallgatók itt-tartózkodásának megszervezése.

Szintén gyakran fordulnak elő a külföldi tanulmányok elismertetésével kapcsolatos problémák, amelyek megoldása végül általában a nemzetközi kapcsolatokért felelős szervezeti egységek munkatársaira hárul. A felsőoktatási intézmények 2003/2004-es tanév végi Socrates/Erasmus beszámolóiból kiderül, hogy a tanulmányi átirathoz¹⁶ (Transcript of Records) azon intézményekben jutnak hozzá leggyorsabban a hallgatók, ahol kari vagy intézményi szinten külön felelőse van a kiadásnak (pl. Károli Gáspár Református Egyetem, Wesley János Lelkészképző Főiskola, Debreceni Egyetem).

A költségvetési intézményként működő egyetemek – különösen az integráció során több külön intézményből összeállt nagyok – számára a másik fő buktató a folyamat pénzügyi nyomon követésére csaknem alkalmatlan gazdálkodási gyakorlat. Sok egyetem csak a beszámoló elkészítése után szembesül azzal, hogy a kiutazások meghiúsulása miatt felhasználatlan forrásai maradtak, vagy éppen azzal, hogy a rendelkezésére álló keretnél magasabb összeget fizetett ki a kiutazóinak. A nagyobb, több karral bíró egyetemek többnyire úgy oldják meg ezt a problémát, hogy pénzügyi felelősséggel ruházzák fel a mobilitással foglalkozó – általában nem pénzügyi végzettséggel rendelkező – munkatársat, ami természetesen a hozzá nem értésből fakadó, anyagi következményekkel is járó hibák kockázatát jelentősen megnöveli (pl. a rendelkezésre álló keretnél magasabb ösztöndíj megítélése esetén a felsőoktatási intézménynek kell kifizetnie a különbözetet).

Összegzés

A fenti problémafeltárás önmagában nem teljes, folytatására szükség van, hiszen az uniós felsőoktatás-politikai kezdeményezések – élükön a Bolognai Folyamattal

¹⁶ A tanulmányi átirat a program végrehajtásának azon alapidokumentuma, amely lehetővé teszi a hallgató az Erasmus program keretében külföldön végzett tanulmányainak elismertetését a küldő intézményben. Ennek segítségével teljesíthető a program azon feltétele, hogy a küldő intézmény köteles elfogadni és a hallgató tanulmányaiba beszámítani a fogadó intézményben végzett tanulmányokat és azok eredményét.

– a mobilitás akadályainak felszámolását és mértékének nagyságrendekkel való növelését a legfontosabb célok közé sorolják.¹⁷

Magyarország a jelek szerint a kormányzat még nem ismerte fel a mobilitás jelentőségét, illetve a benne rejlő gazdasági és társadalmi profitot. A határon túli magyarok számára kiírt célzott programok kivételével hiányoznak a Magyarországról külföldre, illetve a hazánkba irányuló mobilitást érdemben támogató és érdemi változást elérni képes kezdeményezések. Pozitív fejleményként lehet elkönyvelni ugyan azt, hogy az Oktatási Minisztérium stratégiát készít az oktatási és képzési ágazat nemzetközi mobilitásának erősítésére, de ez a kezdeményezés nem kapcsolódik átfogó hazai fejlesztési folyamatokhoz, s így a stratégia megvalósításának finanszírozása sem biztosított.

Hiányoznak azok a kutatások, amelyek feltárnák, hogy milyen konkrét hasznokat képes kitermelni a mobilitásba történő befektetés a magyar felsőoktatás számára (pl. költség-haszon elemzés), illetve alaposabban megvizsgálnák, hogy a megvalósítás különböző szintjein milyen feltételek mellett várható el az uniós mobilitási célkitűzések elérése.

KEMÉNY GABRIELLA

IRODALOM

HALÁSZ GÁBOR: Az oktatáspolitikák európai szintű koordinációja, ennek várható hatásai és Magyarország felkészültsége az ebben való részvételre, IFM Humán Erőforrás Hátértanulmányok, 2003. március.

A Tempus Közalapítvány 1998 és 2004 között megjelent éves jelentései – www.tka.hu

A magyar felsőoktatási intézmények Socrates/Erasmus évente esedékes záróbeszámoló a programban végzett munkájuk kapcsán.

BOKODI SZABOLCS – ANTAL KRISZTINA – KURUCZ KATALIN: A Tempus Közalapítvány/Socrates Nemzeti Iroda által a magyar felsőoktatási intézmények Erasmus koordinátorainak körében készített felmérés eredményei, 2005, szeminárium háttéranyag.

Az Európai Bizottság éves statisztikái és összefoglalói 1997 és 2004 között.

¹⁷ A mobilitás elősegítésének kiemelkedő fontosságát a Bolognai Folyamat legfrissebb mérföldköve – a bergeni miniszteri találkozó – alkalmával is megerősítették a résztvevők.